

УДК 338.12.015

Давидюк Ю.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування
Житомирського державного технологічного університету

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено ретроспективному аналізу впливу факторів макросередовища на діяльність молокопереробних підприємств за період 2005–2015 рр. Визначено домінуючі фактори впливу. З'ясовано реакцію молокопереробних підприємств на зміни умов функціонування, спричинених дією саме макросередовища.

Ключові слова: молокопереробні підприємства, макросередовище, фактори впливу, адаптація підприємства, конкурентоспроможність підприємства.

Давидюк Ю.В. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ МАКРОСРЕДЫ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МОЛОКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена ретроспективному анализу влияния факторов макросреды на деятельность молокоперерабатывающих предприятий за период 2005–2015 гг. Определены доминирующие факторы воздействия. Описана реакция молокоперерабатывающих предприятий на изменения условий функционирования, вызванных действием именно макросреды.

Ключевые слова: молокоперерабатывающие предприятия, макросреда, факторы влияния, адаптация предприятия, конкурентоспособность предприятия.

Davydiuk Yu.V. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE MACROECONOMIC FACTORS' IMPACT ON DAIRY ENTERPRISES' ACTIVITY IN UKRAINE

The article deals with a retrospective analysis of the macro factors' impact on dairy enterprises' activity during the period from 2005 to 2015. The dominant factors of impact are defined. The adaptation of dairy enterprises to changes caused by the macro factors' impact was identified.

Keywords: dairy enterprises, macroeconomic environment, macro factors' impact, adaptation of enterprise, competitiveness.

Постановка проблеми. В Україні молокопереробна галузь має високий потенціал, який недостатньо використовується на сьогоднішній день. Згідно з Меморандумом з економічного розвитку України, сьоме місце в оцінці можливостей стратегічного значення займає саме виробництво молочних продуктів [1].

Відповідно до специфіки, саме молокопереробна галузь (її стан, динаміка функціонування) знаходиться під суттєвим впливом факторів зовнішнього середовища, а особливо макросередовища, яке формується на рівні окремої країни і пов'язано зі зміною політики як внутрішньої, так і зовнішньої, законодавства, економічної ситуації тощо.

Варто зазначити, що між факторами зовнішнього середовища існує тісний взаємозв'язок: зміна одного з них призводить до відповідних зрушень в інших, що й створює динамізм ринкового середовища. Напряму дії та сила впливу факторів можуть мати різні значущість та спрямованість. Вони можуть підсилювати конкурентні позиції підприємства або ж їх послаблювати. Зважаючи на це, зміни, що відбуваються в зовнішньому середовищі, змушують підприємства певним чином на це реагувати та, як результат, приймати відповідні управлінські рішення, спрямовані на ефективне функціонування та подальший розвиток. Таким чином, для підвищення адаптованості підприємства до змін макросередовища та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вкрай необхідно передбачити напрям та характер такого впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численними працями провідних вітчизняних учених охоплений значний спектр проблемних питань у діяльності молокопереробних підприємств. Так, Т.Л. Мостенською, О.І. Драган, І.В. Сухою [2] окреслено проблеми розвитку підприємств молочної промисловості України та запропоновано напрями щодо підвищення їхньої конкурентоспроможності. В.В. Бондарець [3]

визначає загальні тенденції розвитку молокопереробних підприємств. Є.П. Гнатенко [4] здійснено оцінку та визначено фактори забезпечення економічної стабільності діяльності молокопереробних підприємств. Н.П. Карачиною [5] з'ясований характер розвитку вітчизняних підприємств, обумовлений переважно впливом комплексу факторів економічного, організаційного, культурно-етичного змісту. С.П. Ткачук та Д.К. Семенда [6] ідентифікували сучасний стан та перспективи розвитку молочного ринку України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що згадані наукові праці сфокусовані переважно на питаннях, пов'язаних із набуттям молокопереробними підприємствами високого рівня конкурентоспроможності на ринках збуту, містять обґрунтування закономірностей перспектив стратегічного розвитку цих підприємств, що, на нашу думку, повною мірою не висвітлює природи проблеми ефективності діяльності підприємств, питання адекватного опису механізму їхньої адаптації на зміни умов функціонування, спричинені дією саме макросередовища.

Уважаємо, що зміни середовища господарювання, які відбувалися, відбуваються та можуть відбутися в майбутньому, вимагають подальших наукових досліджень. Це обумовлено також тим, що постійно зростає як кількість факторів макросередовища, які визначають ефективність діяльності підприємств, так і складність визначення такого впливу через якісні трансформації змісту цих факторів у часі. Тому для розроблення підходів до забезпечення високого рівня розвитку вітчизняних молокопереробних підприємств у нинішніх умовах та в майбутньому доцільним є дослідження впливу факторів макросередовища, що формували та формують ситуацію в молочної промисловості.

Мета статті полягає у проведенні ретроспективного аналізу впливу факторів макросередовища на

діяльність молокопереробних підприємств, визначенні результатів цього впливу на ефективність їхнього функціонування протягом певного періоду часу, ідентифікації всіх домінуючих факторів, з'ясування реакції підприємств на цей вплив та способів їхньої адаптації до змін умов господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після господарсько-організаційних трансформацій в економіці, які відбувалися в Україні протягом 1991–2005 рр., станом на 2005 р. на ринку молочної продукції виділилися лідери не лише за обсягами виробництва, але й за здатністю впливати на попит, постачальників, роздрібні мережі, висуваючи свої вимоги до якості, транспортування та зберігання товарів. Частка молочної продукції в загальному випуску продукції харчосмакової промисловості становила 14,9%, що підтверджувало високий рівень економічного розвитку молокопереробних підприємств у 2005 р. порівняно з початком 2000-х років. Окрім того, на діяльність підприємств суттєвий вплив мало нормативно-правове середовище через прийняття законів України «Про безпечність та якість харчових продуктів» та «Про молоко та молочні продукти».

У 2006 р. зберігаються тенденції зростання обсягів виробництва та реалізації продукції молокопереробних підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Проте з'явилися певні обмеження з боку країн-експортерів.

У 2007 р. вкрай очевидними стали обмежені потенційні можливості внутрішнього ринку молочної продукції, досить сильна конкуренція з боку провідних компаній. Це, своєю чергою, змусило керівництво вітчизняних підприємств шукати нові ринки збуту своєї продукції для максимально повного завантаження виробничих потужностей, зниження на цій основі собівартості продукції, досягнення масштабу більшої конкурентоспроможності в ціновій сфері та в кінцевому підсумку забезпечення стійкої прибутковості підприємства в довгостроковій перспективі.

Зважаючи на це, вкрай важливим став процес адаптації діючих вітчизняних стандартів до міжнародних вимог. Задля цього в 2007 р. з урахуванням позицій Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» у контексті вимог до застосування необхідних санітарних засобів, упровадження системи НАССР та/або інших систем забезпечення якості та безпечності продукції тощо в Україні був упроваджений стандарт ДСТУ ISO 22000:2007 «Система управління безпечністю харчових продуктів», що об'єднував ключові положення «7 принципів концепції НАССР» та «8 принципів ISO 9000:2000», а також елементи з ISO 14001:2004.

У 2007 р. відбувся вступ України до СОТ, який поєднувався як із певними перевагами для національної економіки (полегшення доступу до привабливих світових маркетингових ніш, вигоди для споживачів, підвищення глобального рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств), так і з недоліками (необхідність зменшення рівня протекціонізму щодо національного ринку, можливість підвищення вартості життя громадян та зростання рівня безробіття) [7]. Варто зазначити, що вимоги СОТ та ЄС до переробки промислової продукції молока від приватного сектору були доволі обґрунтованими. Адже без упровадження механізованого доїння корів із подальшим охолодженням молока на рівні домогосподарств практично неможливо було забезпечити якість та безпеку молока і молочної сировини.

У 2008 р. обсяги виробництва більшість молочних продуктів або скоротились, або залишилися на

рівні 2007 р. Спостерігалася тенденція щодо скорочення обсягів виробництва молочної продукції [8, с. 7]. Основними факторами, що обумовили таке скорочення, були: поступове нарощування обсягів імпорту, постійні обмеження на зовнішніх ринках збуту, зниження купівельної спроможності населення внаслідок подорожчання молочної продукції, фінансова криза [3].

Отже, суттєвий вплив у цей період мала й економічна складова макросередовища. Так, фінансова криза змусила всі підприємства переглянути свої інвестиційні плани. У цей період великі молокопереробні підприємства з метою скорочення витрат вдалися до призупинки виробництва, звільнення частини працівників, зняття з виробництва частини преміальних продуктів. Практично всі виробники молочних продуктів відчули дефіцит обігових засобів, адже в банках неможливо було взяти нові кредити, погіршилась платіжна дисципліна роздрібних мереж. Збереження ринкових позицій вимагало реконструкції асортименту: збільшення виробництва традиційних продуктів (питного молока, сиру, сметани) і зменшення обсягів виробництва продуктів преміальної групи – молочних десертів, йогуртів [9].

Варто виділити одну важливу тенденцію, яка мала місце протягом 2008–2010 рр.: прагнучи підвищити рентабельність свого бізнесу, великі молокопереробні заводи постійно знижували закупівельні ціни на сировину. Зрештою це призвело до адекватної відповіді з боку виробників молока – були створені міні-цехи для здійснення власного виробництва різних молокопродуктів, які успішно конкурували з великими переробниками на локальному рівні.

У 2009 р. продовжується скорочення виробництва молочних продуктів по всіх позиціях: було вироблено на 7% менше молочної продукції, ніж у 2008 р., хоча, незважаючи на кризу, катастрофічного падіння споживання молочних продуктів в Україні не відбулось [10].

У 2010 р. ситуація щодо скорочення обсягів виробництва молочної продукції зберігається, що спричиняє суттєві зміни в кількості та структурі промислових підприємств, що її виробляють. Так, виробництво молочної продукції скоротилась до 12% при загальному обсязі реалізованої продукції 23,1 млрд. грн. [3]. Своєю чергою, кількість стабільно функціонуючих молочних підприємств скоротилась до 210 одиниць. Серед них лише половину можна віднести до категорії крупних. На фоні закриття малих та середніх підприємств великі оператори молочного ринку продовжують нарощувати концентрацію виробництва [11].

У серпні 2010 р. мало місце зростання цін на молочну сировину в середньому на 35–40% порівняно із попередніми періодами. Це позначилось як на відпускних, так і на роздрібних цінах на молочну продукцію. У результаті відбулося зниження споживання молочних продуктів.

У 2011 р. на переробку надійшло 4,2 млн. т молока (50% – від населення і 50% – від сільськогосподарських підприємств). Варто відмітити, що протягом 2009–2011 рр. значна увага приділялася забезпеченню стабільної якості молока від населення. Молокопереробні компанії інвестували великі кошти в обладнання з охолодження і належного транспортування молока від населення. Крім того, спостерігалось не тільки створення кооперативів, а й спеціально обладнаних пунктів для збору сировини від населення.

В осінньо-зимовий період 2011 р. мало місце зниження ціни як наслідок попереднього стрибка цін.

У серпні та ж сама ситуація – збільшення цін на сировину, у результаті споживання молочної продукції скорочується. На цьому фоні відбувалося і протистояння з Росією щодо якості українських твердих сирів. У результаті переробні підприємства, які виробляли сир і завжди пропонували кращу закупівельну ціну, також почали знижувати ціни. Саме тому у 2012 р. відбулося найбільш різке зниження цін у порівнянні з 2010 і 2011 рр.

Окрім того, у 2011 р. відбулася зміна механізму дотацій, тоді ж вступив у дію Закон України «Про молоко й молочні продукти». Приблизно 1 млн. т молока, яке надійшло на переробку, не потрапило в декларацію підприємств для начислення дотацій у спецфонд, так як було використано на виготовлення молоковісних продуктів.

У 2012 р. зберігається тенденція скорочення обсягів виробництва молочної продукції. У першій половині року мало місце обмеження імпорту українських твердих сирів до Росії, яке отримало назву «сирна війна», приводом до початку якої стала заява про низьку якість твердих сирів українського виробництва. Але у результаті протистояння була підтверджена висока якість твердих сирів українського виробництва. Тим не менше, орієнтовні втрати українських виробників від невиконаного експорту склали біля \$300 млн. Окрім того, відбулося зменшення цін на закупівлю молока у населення внаслідок падіння попиту на нього.

У 2014 р. найвпливовішим фактором впливу на розвиток молокопереробної галузі був саме зовнішній ринок. Український молочний ринок традиційно знаходиться у прямій залежності від загальносвітових тенденцій. У цей період саме цінова ситуація для виробника складається позитивно: зростання попиту на молочну продукцію, збільшення цін на кормову складову та енергоносії [6, с. 340]. Водночас за існуючого цінового тренду на внутрішньому ринку створено умови для збільшення пропозиції імпортової продукції.

У 2015 р. збільшення попиту на молочну продукцію зупинилося. На це вплинули анексія Криму та окупація східних територій України; падіння курсу національної валюти; подорожчання як імпортих, так і вітчизняних товарів, транспортних витрат, комунальних послуг тощо. У результаті були втрачені не тільки виробники, але й споживачі, купівельна спроможність населення впала, скоротилися поголів'я корів, виробництво молока, продаж молокопродуктів. Проте, незважаючи на кризові явища, імпорт молокопродуктів в Україну зростає швидше, ніж експорт. Основу імпорту склали екзотичні сири, які не виробляються в Україні.

Варто зазначити, що за досліджений період специфічним фактором впливу на стан молокопереробної галузі, який діяв на постійній основі, є природнокліматичне середовище, що й обумовлює сезонний характер виробництва і переробки молока, наявність або відсутність кормової бази для поголів'я скота.

Таблиця 1

Домінуючі фактори впливу макросередовища на розвиток молокопереробних підприємств України в 2005–2015 рр.

Рік	Домінуючий фактор макросередовища	Результат впливу
2005	Економічне середовище Нормативно-правове середовище	Економічне зростання молокопереробних підприємств. Поява та ефективне функціонування підприємств-лідерів з потужною виробничою інфраструктурою, власними роздрібними мережами, стабільними обсягами виробництва та збуту. Створено правові передумови для забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються, експортуються. Закладено організаційно-правові основи забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів для здоров'я та життя населення і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, увезення на митну територію та вивезення з митної території.
2006	Зовнішньоекономічне середовище	Зменшення обсягів експорту молочної продукції, зокрема твердих сирів, до Росії.
2007	Економічне середовище Нормативно-правове середовище Міжнародне середовище	Пошук вітчизняними товаровиробниками нових ринків збуту молочної продукції, переважно зовнішніх. Упровадження стандарту ДСТУ ISO 22000:2007 «Система управління безпечністю харчових продуктів», який регламентує вимоги до якості та безпечності продукції харчової промисловості на кожному етапі харчового ланцюга. Вступ України до СОТ.
2008	Економічне середовище Міжнародне середовище	Скорочення обсягів виробництва молочної продукції внаслідок зростання обсягів імпорту. Активне створення на місцевих рівнях міні-цехів із виробництва різних молокопродуктів. Зміна структури асортименту молочної продукції на користь традиційної. Зміна макроекономічних показників країни в результаті світової фінансово-економічної кризи.
2009	Економічне середовище	Зберігаються тенденції зі скорочення виробництва молочних продуктів по всіх позиціях.
2010	Економічне середовище	Подорожчання молочної сировини. Зростання цін на молочну продукцію. Зниження обсягів споживання молочних продуктів. Скорочення обсягів виробництва. Зменшення кількості молокопереробних підприємств.
2011	Нормативно-правове середовище	Дія прийнятих стандартів призвела до підвищення якості молочної сировини. Збільшення випуску молоковісних продуктів унаслідок зміни механізму дотацій та дії Закону України «Про молоко й молочні продукти».
2012-2013	Зовнішньоекономічне середовище	«Сирна війна» із Росією. Кризові явища як у домогосподарствах, так і в молокопереробних підприємствах.
2014	Економічне середовище Міжнародне середовище	Зростання попиту на молочну продукцію на зовнішніх ринках збуту. Стабілізація фінансово-економічного стану провідних підприємств галузі.
2015	Зовнішньоекономічне середовище Економічне середовище	Утрата традиційних ринків збуту. Скорочення поголів'я корів та виробництва молока. Зменшення обсягів продажу молокопродуктів. Збитковість молочного скотарства як результат кризових явищ в економіці.

Джерело: власна розробка автора

У результаті дії цього фактора відбувалося коливання закупівельних цін на молочну сировину, що й спричинило істотні економічні втрати аграріїв. Узагальнені результати проведеного дослідження представимо за допомогою табл. 1.

Уважаємо, що з'ясована реакція на вплив факторів макросередовища є наслідком цілого ряду проблемних моментів, які, на нашу думку, обумовлюють ситуацію та стримують розвиток підприємств молокопереробної галузі в Україні: кризові явища, які обумовлені та/або є наслідком відсутності дієвої ринково орієнтованої системи господарювання, яка б відповідала специфіці діяльності молокопереробних підприємств; відставання кормової бази від потреб тваринництва; відсутність економічних зв'язків між виробниками молока і переробниками молочної сировини; висока собівартість збору молока та низька якість продукції в господарствах населення; нерегульованість системи ціноутворення; недосконалість фіскальної політики; недосконалість чинного законодавства; відсутність ефективних цільових програм розвитку і підтримки галузей, орієнтованих на зовнішні ринки.

Як результат адаптації молокопереробних підприємств до впливу факторів макросередовища, сформувався такі явища: 1) суттєві зміни в операційних процесах; 2) укорочення життєвого циклу продукції та розширення асортименту; 3) ускладнення технології виробництва; 4) нові підходи щодо виробничого планування, розміщення виробничих підрозділів та обладнання; 5) поява операційних систем, що здатні діяти в умовах зменшення обсягів виробництва продукції, тощо.

Щодо особливостей діяльності молокопереробних підприємств у 2016 р., то варто відмітити, що домінуючий вплив на їхню діяльність спричинятиме не тільки економічне середовище, а й нормативно-правове – унаслідок прийняття змін до Податкового кодексу і бюджету на 2016 р. (ліквідовано певні пільги щодо сплати ПДВ, збільшено розмір фіксованого сільськогосподарського податку тощо). Крім того, актуальним питанням для переробників молока буде залишатися діяльність на зовнішніх ринках. Зокрема, торгівля як із країнами Митного союзу (дія зовнішньоекономічного середовища), так і з країнами ЄС, незважаючи на те що 10 провідним українським підприємствам надано дозвіл постачати молочні продукти європейським споживачам (дія міжнародного середовища).

Як спосіб адаптації молокопереробних підприємств до змін умов господарювання можна прогнозувати подальше скорочення кількості виробників

молочної продукції. Зусилля провідних молокопереробних підприємств будуть зосереджені на подальшому розвитку асортименту і торгових марок, поширення європейської практики господарювання.

Висновки. Результати ретроспективного аналізу доводять, що саме від можливості передбачати суть та характер впливу глобальних факторів макросередовища на поточну діяльність молокопереробних підприємств залежить своєчасність ідентифікації чинників ризику та загроз при прийнятті управлінських рішень, здатність швидкої адаптації до зміни умов господарювання, що є запорукою ефективного функціонування, розвитку та досягнення високого рівня конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання в Україні. Меморандум з економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.worldbank.org>.
2. Мостенська Т.Л. Системне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної і молочної промисловості України: [монографія] / Т.Л. Мостенська, О.І. Драган, І.В. Суха. – К.: Нац. ун-т харчових технологій, 2010. – 267 с.
3. Бондарець В.В. Тенденції розвитку молокопереробних підприємств / В.В. Бондарець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.udau.edu.ua/assets/files/85/eko/ukr/40_00000000.pdf.
4. Гнатенко Є.П. Оцінка економічної стабільності функціонування молокопереробних підприємств / Є.П. Гнатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_137/13.pdf.
5. Карачина Н.П. Моделювання економічної поведінки підприємства на рівні мікроекономічного аналізу / Н.П. Карачина // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 2. – С. 214–222.
6. Ткачук С.П. Сучасний стан та перспективи розвитку молочного ринку України / С.П. Ткачук, Д.К. Семенда // Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) [та ін.]. – 2012. – Вип. 177. – Ч. 1. – С. 338–344.
7. Світова організація торгівлі (СОТ) – правова та інституціональна основа світової торговельної системи / Українська асоціація імпортерів та експортерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaie.org>.
8. Саблук П.Т. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины / П.Т. Саблук // Экономика Украины. – 2008. – № 12. – С. 4–18.
9. Куда инвестировать в 2010 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrrudprom.com>.
10. Чагаровский В. У нас нет молока, о котором заявляет наша статистика / В. Чагаровский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://agroconf.org/content/u-nas-net-moloka-o-kotom-zayavlyayet-nasha-statistika-vadim-chagarovskiy>.
11. Гохберг О.Ю. Конкурентоспособность бизнеса: теоретико-методологические основы анализа / О.Ю. Гохберг // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2010. – № 18. – С. 50–57.